

מורה נבוכים לספרות המדרשים

ענת רייזל, מבוא למדרשים, אלון-שבות: תבנות, מכללת הרצוג, תשע"א, 455 + [2] עמ'

היה מקום לייחד פרק בספר לפרשנות חז"ל, להנחות היסוד שלהם ולאמצעים שהיו בידם להבנת הטקסט התנ"כי, ובראש ובראשונה לשלוש הקבוצות של מידות שהתורה נדרשת בהן. היבטים מסוימים של נושאים אלה מוסברים בקשר למדרשים שונים, אך אין דיון כללי בהם (נוסף על כך שלא יוחד פרק נפרד למשנת ר' אליעזר).

החלק הראשון של הספר מוקדש למדרשי התנאים. בהקדמה הכללית הם מוצגים כקבוצה, ונדונים השיוך שלהם לאסכולות של ר' ישמעאל ור' עקיבא, בעיות שעולות מחלוקה זו, וכן השפה, התאריך והמקום שבהם התהוו מדרשים אלה. ולאחר מכן מוצג כל אחד מן המדרשים בקבוצה זו. החלקים הבאים מוקדשים למדרשי רבה לתורה ולמדרשי חמש המגילות – מדרשי רבה והמדרשים הקטנים. אחר כך באים דיונים מפורטים במדרשי

ספרה של ענת רייזל הוא מבוא מקיף לספרות המדרשים. הספר מיועד לא רק למומחים בתחום אלא לכל המתעניינים בו, כפי שעולה בבירור מן ההסברים (והניקוד התדיר) של כל המונחים הטכניים (וגם לדוגמה מי היה פילון מאלכסנדריה [עמ' 107, הערה 10]) ומן התרגום של כל קטעי הארמית לעברית. מקורו של המבוא במפעל 'מחלקי המים', מפעל לרפי לימוד של הפרשנות המסורתית לפרשות השבוע ולקריאות החגים. גרסאות מוקדמות ומצומצמות של רבים מפרקי הספר הופצו לאורך שנים – והן נמצאות באתר המרשתת (האינרנט) של 'מחלקי המים' (<http://mayim.org.il>) – ומשום כך אפשר לקרוא כל פרק בספר כיחידה נפרדת; הפניות לפרקים אחרים בתוך הספר נדירות ומופיעות בהערות שוליים.

לאחר המבוא מאת אשר יובל, היוזם של אתר 'מחלקי המים', האתר שבו מפורסם מדי שבוע שיעור בפרשת השבוע למנויים רבים, מציג אביגדור שנאן סקירה כללית של תקופת חז"ל ושל ספרות חז"ל והתפתחותה לאורך ההיסטוריה. שנאן מסביר שכדי להבין כל מדרש ומדרש יש לקרוא בהקשרו ההיסטורי והגאוגרפי ולברר את הסוגה הספרותית שלו. אלו שאלות מרכזיות במחקר המודרני של ספרות זו והן חשובות גם עבור הקורא הכללי המעוניין להעריך ספרות כה חיונית להבנה המסורתית של ספרי התנ"ך.

אגדה דרשניים (פסיקתא דרב כהנא ופסיקתא רבתי, ספרות תנחומא-ילמדנו ואגדת בראשית) ובכמה מדרשים על נביאים וכתובים (מדרש שמואל, מדרש תהלים, מדרש משלי).

החלק 'מדרשים נוספים' כולל פרקים על חיבורים מדרשיים שקשה לצרפם לקבוצות אחרות: סדר עולם, פרק שירה, אבות דר' נתן (בכל אחד מהמקרים ההגדרה כמדרש פתוחה לדיון) וכן פרקי דר' אליעזר וסדר אליהו, המאוחרים יותר. את הסקר המקיף של הספרות המדרשית משלימים חלק על אוספים מדרשיים – ילקוטים (כולל פתרון תורה, לקח טוב ושכל טוב, נוסף על ילקוט שמעוני, ילקוט המכירי ומדרש הגדול), וחלק על מדרשים קטנים, כולל כאלו שאבדו, וששוחזרו רק על סמך ציטטות מאוחרות.

כל הפרקים בנויים בתבנית אחידה: שם המדרש, הזמן והמקום שבהם נוצר או נערך (כולל השיקולים לתיארוך ולקביעת המקום), שפת המדרש, מבנהו, חלוקתו, תוכנו, מהדורות המדרש וביבליוגרפיה (שלעתים קרובות יש בה מידע שכבר הופיע בסעיף המהדורות). בביבליוגרפיה יש סקירה מלאה של המחקר על כל מדרש, מגדולי המחקר של המאה התשע-עשרה ועד המחקר העדכני ביותר, שמופיע לעתים קרובות בעבודות לתואר שני ושלישי שנכתבו בישראל, ושטרם פורסמו. משתמשים רבים בספר יעריכו פרט אחרון זה, אף כי לקוראים מחוץ לתחום עבודות אלה אינן נגישות בדרך כלל. אזכורים של מהדורות ביקורתיות שנמצאות בשלבי הכנה אחרונים לקראת פרסום מבורכים גם הם.

באופן כללי המחברת נמנעת מלחות את דעתה (למעט ציון הדעות הרווחות במחקר בנושאים שונים כפי שהיא רואה אותן) ומסכמת באופן אמין ומדויק את דעותיהם של אחרים, שפורסמו ושלא פורסמו. הדגש הוא באופן טבעי על מחקר ישראלי, ליתר דיוק מחקר בעברית,

אך המחברת מתייחסת גם למחקרים העיקריים שנכתבו באנגלית; פרסומים בשפות אחרות מוזכרים לעתים רחוקות, אולי בין היתר בהנחה שקהל היעד של הספר לאו דווקא שולט בשפות אלה. ההצגה חסרת הפניות והניטרלית של עמדות שונות יכולה להביא לעתים לחוסר בהירות (לדוגמה בעמ' 53 מוזכרים סימנים של כתיבה מאוחרת במכילתא דר' שמעון בר יוחאי, ועם זאת החיבור מתוארך למאה השלישית לסה"נ), אך חוסר בהירות זה הוא כמעט בלתי נמנע. מאפיין נוסף בספר הראוי להערכה הוא ההבאה התדירה של דוגמאות – לעתים דוגמאות רבות – מתוך הטקסט והסברים הכרחיים, המבהירים את מאפייניו של מדרש מסוים. ראוי לשבח גם העיסוק הנרחב יחסית במדרשים קטנים – לעתים היקף הדיון בהם משתווה לזה של הדיון בחיבורים מרכזיים בספרות חז"ל (לדוגמה ספרי זוטא דברים המקוטע, ששוחזר לאחרונה על ידי מנחם כהנא, אגדת בראשית ומדרש שמואל).

בעבודה בהיקף כזה כמעט אי אפשר להימנע ממספר טעויות, השמטות וחסרים שוליים. אזכיר רק דוגמאות אחדות: בעמ' 36, הערה 3, המחברת מציינת שמחברו של 'הערוך' הוא נתן הבבלי, וצ"ל נתן בן יחיאל; בעמ' 40, הערה 17, נכתב ק' רוברט, וצ"ל ר' קירשנר; בעמ' 116 במקום ב' לואיס צ"ל לואיס ברת; בעמ' 41 מצוין שהמכילתא אינה מבארת את שנים-עשר הפרקים הראשונים של ספר שמות, וצ"ל אחד-עשר הפרקים; בעמ' 67 המחברת מבלבלת את מהדורת הפקסימיליה של פינקלשטיין לכ"י וטיקן 66 עם המהדורה הביקורתית שלו לספרא (לחלק הראשון של המדרש); בעמ' 283 נכתב בהתייחס למדרש תהלים ט, ח, 'ערי (ההדגשה שלי) אפוליה וסיציליה בדרום איטליה'; בעמ' 317, שורה 3, נכתב 'שאלת' במקום 'ששאלת'; בעמ' 336, שורה 4, כתוב 'צרעת מצרים' במקום 'צ' מרים'; בעמ'

A Synoptic Edition of Pesiqta Rabbati, I–III, ed. R. Ulmer, 1997–2002) נזכר רק הכרך הראשון, וחסרים הכרך השני והשלישי, שיצאו לאור בשנים 1999 ו-2002 בהתאמה; בביבליוגרפיה למדרש תהלים עדיף היה להזכיר את מאמריה של א"מ מן (E.M. Menn, 'Praying King and Sanctuary of Prayer', *JJS*, 52 [2001], pp. 1–26; 298–323 [2002], pp. 53) במקום עבודת המוסמך של ת' ביטון שטרם פורסמה; חסרה המהדורה הגרמנית-העברית של פרקי דר' אליעזר (*Pirke de-Rabbi Elieser: nach der Edition Venedig 1544; unter Berücksichtigung der Edition Warschau* 1852, ed. D. Börner-Klein, Berlin 2004) כמו כן לא נזכרו, אולי מפני שיצאו לאור מאוחר מדי: R. Adelman, *The Return of the Repressed: Pirke de-Rabbi Eliezer and the Pseudepigrapha*, Leiden 2009; E. Wies-Campagner, *Midrasch Wajoscha: Edition, Tradition, Interpretation*, Berlin 2009) מפתח היה מועיל לקוראים, מאחר שמונחים רבים, למשל פתיחה ופיוט, מוסברים רק בדרך אגב, וגם פרטים על אנשים, למשל משה הדרשן, אינם ניתנים בצורה מסודרת.

למרות הערות ביקורתיות ושוליות אלו יש לומר לסיכום שענת רייזל כתבה ספר אינפורמטיווי מאוד ונוח לקריאה, שזמין לכל מי שמתעניין בספרות המדרש, ועם זאת שימושי מאוד למומחים בתחום, בזכות ההצגה הבהירה של ההיסטוריה של המחקר עד ימינו ובזכות הביבליוגרפיה העדכנית מאוד, לפחות בכל הנוגע לפרסומים בעברית. הספר מאפשר היכרות מבורכת עם הכתיבה המדרשית, ועל כך ראויה המחברת לשבח.

320 בתיארוך אבות דר' נתן יש להבדיל – כפי שבירר מנחם קיסטר – בין שתי גרסאות; בעמ' 353, הערה 27, מוזכר בהקשר של סדר אליהו כ"י וטיקן 30 משנת 1037, וצ"ל כ"י וטיקן 31 משנת 1073 (ושוב בעמ' 357 נכתב פעמיים כ"י וטיקן 30 במקום כ"י וטיקן 31); בעמ' 358, שורה 1, נכתב במקום The Lord The Lore.

בביבליוגרפיות נזכר תרגום המדרשים של י' נזנר, אך לא נזכרו המונוגרפיות החשובות שלו על ספרא ועל מדרשים אחרים; החיבור של מ' ברגמן משנת 1991 על מדרשי תנחומא (מ' ברגמן, 'ספרות תנחומא-ילמדנו: תיאור נוסחיה ועיונים בדרכי התהוותם', עבודת דוקטור, האוניברסיטה העברית בירושלים, תשנ"א) מוזכר במקום הגרסה שיצאה לאור, באותה הכותרת, בפסיקטווי (Piscataway) בשנת 2003; בביבליוגרפיה על המשלים באיכה רבתי חסר ספרו של ד' שטרן (D. Stern, *Parables in Midrash*, Cambridge, Mass. 1991); עבודת הדוקטור של ר' קיפרווסר, 'מדרשי קהלת: התהוות ועריכה' (אוניברסיטת בראילן, תשס"ה), צריכה הייתה להיכלל בביבליוגרפיה גם לקהלת רבה ולא רק לקהלת זוטא; לא נזכר התרגום המקיף היחיד של כל מדרשי אסתר (*Rabbinische Kommentare zum Buch Ester*, I–II, trans. D. Börner-Klein & E. Hollender, Leiden 2000); בביבליוגרפיה לפסיקתא דרב כהנא לא נכלל ספרה של ר"א אניספלד, אולי מפני שיצא לאור מאוחר מדי (R. A. Anisfeld, *Sustain me with Raisin-Cakes: Pesiqta de Rav Kahana and the Popularization of Rabbinic Judaism*, Leiden 2009); מן המהדורה של ר' אולמר לפסיקתא רבתי (*Pesiqta Rabbati*).